Gramatikos pratarmėje kukliais lietuviškosios raštijos pradininko M. Mažvydo žodžiais kreipiamasi į skaitytoją: „mana darba usz gier prymkiet". Nėra abejonės, kad šis žymaus norvegų mokslininko baltisto troškimas išsipildys su kaupu. Iš kiekvieno knygos puslapio skaitytojas su dideliu dėkingumu autoriui jaučia, kad „Lyginamoji baltų kalbų gramatika" yra svarus ir kapitalinis įnašas į šių dienų baltistiką ir indoeuropeistiką.

K. Morkūnas

NAUJA LIETUVIŲ KALBOS GRAMATIKA

A. Senn, Handbuch der litauischen Sprache, Bd. I: Grammatik, Heidelberg, 1966.

Ilgą laiką ištisos užsienio kalbininkų kartos mokėsi lietuvių kalbos iš A. Leskyno parengto vadovo, susidedančio iš chrestomatijos, trumpos gramatikos ir žodyno. Nuo jo pasirodymo (1919 m.) praėjo jau beveik penkiasdešimt metų. Per tą laiką gerokai pakito ne tik lietuvių kalbos rašyba, bet ir kai kurių formų vartosena, nepalyginti išaugo grožinė bei mokslinė literatūra, o daugelis fonetikos, morfologijos bei sintaksės klausimų buvo nuodugniai ištyrinėti. Naujo, išsamaus lietuvių kalbos vadovo parengimas pasidarė būtinas. Šio darbo ėmėsi šveicarų kilmės kalbininkas A. Zenas (Senn). 1957 m. jis išleido „Lietuvių kalbos vadovo" II-ją dalį, kurią sudaro iš įvairių lietuvių rašytojų kūrinių parinkti ir sukirčiuoti tekstai su komentarais ir lietuvių-vokiečių-anglų kalbų žodynu[1]. 1966 m. pasirodė ir pirmoji, svarbiausioji, šio vadovo dalis – lietuvių kalbos gramatika. Tai didžiulis 495 puslapių veikalas, kuriame išsamiai aprašyta dabartinės lietuvių kalbos fonetika, morfologija ir daugelio gramatinių formų vartosena.

Šios gramatikos autorius, Pensilvanijos universiteto profesorius A. Zenas savo darbais gerai žinomas lietuvių kalbininkams. Jis yra vienas iš neseniai Heidelberge baigto leisti penkių tomų „Lietuvių rašomosios kalbos žodyno"[2] sudarytojų ir kartu vienintelis, dirbantis prie šio žodyno nuo pat jo leidimo pradžios. Lietuvių kalba jis domisi jau seniai, yra gyvenęs Lietuvoje, dėstęs Kauno universitete fonetiką ir kitus kalbotyros dalykus. 1929 m. jis parašė „Trumpą lietuvių kalbos vadovėlį"[3] skirtą užsieniečiams, norintiems pramokti lietuvių kalbos. Ryšių su lituanistika A. Zenas nenutraukė ir vėliau. Jis yra parašęs daug straipsnių ir kitokių darbų lituanistikos, baltistikos ir apskritai lyginamosios kalbotyros klausimais, o pastaruoju metu aktyviai dalyvauja, sprendžiant baltų, slavų ir germanų seniausių santykių problemą. Jo naujasis veikalas tartum apibendrina ilgus metus trukusių lituanistinių studijų rezultatus.

Gramatika susideda iš dešimties dalių. Plati ir turininga yra jau pati pirmoji – įvadinė – dalis, kurioje, trumpai apžvelgus lietuvių tautos istoriją, aptariama lietuvių kalbos vieta baltų kalbų tarpe ir ryšiai su kitomis giminingomis kalbomis. Čia autorius glaustai išdėsto savo koncepciją baltų, slavų ir germanų kalbų seniausių santykių klausimu. Jo manymu, dar indoeuropiečių bendrystės laikotarpio gale, baltų, slavų ir germanų pirmtakams artimai bendraujant tarpusavyje, atsirado

[1] A. Senn, Handbuch der litauischen Sprache, II, Heidelberg, 1957.

[2] M. Niedermann, A. Senn, F. Brender, A. Salys, Wörterbuch der litauischen Schriftsprache, Litauisch-Deutsch, I–V, Heidelberg, 1934–1967.

[3] A. Senn, Kleine litauische Sprachlehre, Heidelberg, 1929.

bendrų, tik šiems dialektams būdingų ypatybių (pvz., skaitvardis *tūkstantis*, *rugio* pavadinimas, daugiskaitos datyvo formos su *-m* ir kt.). Griežtai ir argumentuotai neigdamas kai kurių tyrinėtojų suponuojamą baltų-slavų prokalbę, šių kalbų artimumą autorius aiškina labai ilgu, jau nuo III m. e. amžiaus trukusiu glaudaus bendravimo (simbiozės) procesu. Be to, baltų ir slavų kalbas sieja tai, kad jos ilgai išlaikė senovinius indoeuropietiškus bruožus, o germanų kalbos greitai sumodernėjo, pakito ir nutolo nuo pirmykštės būklės. Ypač archaiškos išlikusios baltų kalbos. Toliau įvade trumpai aptariamos lietuvių kalbos tarmės, jų santykis su literatūrine kalba, apžvelgiami senieji lietuvių kalbos paminklai. Paskutiniuose įvadinės dalies skyriuose aprašomi lietuvių kalbos garsai, jų rašymas, raida ir santykiai su kitų indoeuropiečių kalbų garsais.

Antrojoje gramatikos dalyje aptariamas vardažodžių, įvardžių, skaitvardžių bei dalyvių linksniavimas, trečiojoje ir ketvirtojoje – veiksmažodžio formų sudarymas ir fleksija, penktojoje – nekaitomos kalbos dalys. Šeštojoje dalyje glaustai išdėstyti pagrindiniai žodžių darybos principai. Trys tolesnės dalys skirtos formų vartojimui: atskirai apibūdinama vardažodžių vartosena, linksnių reikšmės ir veiksmažodinių formų funkcijos. Paskutinėje, dešimtojoje, dalyje trumpai apžvelgiamos kai kurios lietuvių kalbos sakinio sandaros ypatybės.

Išskyrus įvadinę dalį, kurioje liečiami baltų lyginamosios kalbotyros klausimai, gramatika yra paremta daugiausia dabartine lietuvių kalba. Autorius nesiekia parodyti aptariamų formų priešistorijo, nelygina jų su kitų kalbų formomis, nerekonstruoja senesnių, raštuose nepaliudytų prolyčių. Tuo šis veikalas skiriasi nuo Lenkijoje leidžiamos J. Otrembskio gramatikos, turinčios istoriškesnį profilį. Užtat dabartinės lietuvių kalbos faktai čia nušviesti labai plačiai ir nuodugniai. Pratarmėje nurodyti net 74 autoriai, iš kurių raštų rinkta dabartinės kalbos medžiaga; be to, gramatikai panaudota daug tautosakos šaltinių (jų tarpe žymią vietą užima Lietuvių kalbos ir literatūros instituto leidžiami rinkiniai), tarmių aprašų, visos ankstesnės gramatikos ir gausi kalbinė literatūra. Autorius gerai susipažinęs su tarybiniu laikotarpiu Lietuvoje išleistais kalbotyros darbais, jais daugelyje vietų remiasi ir mini juos literatūros sąrašuose, kurie pateikiami kiekvieno skyriaus gale; ypač plačiai panaudoti pastaraisiais dešimtmečiais pasirodę lietuvių kalbos žodynai ir „Lietuvių kalbotyros klausimų“ serijos leidiniai.

Gramatikoje aprašomi ne tik dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos faktai, bet kiekvienu svarbesniu klausimu stengiamasi pateikti duomenų ir iš tarmių, senesnių raštų ir XVI–XVII a. kalbos paminklų. Taikantis prie „Lietuvių kalbos vadovo“ II-je dalyje paskelbtų tekstų, neretai aptariama ir viena kita žymesniam autoriui (pvz., M. Daukšai, J. Bretkūnui, iš naujesnių – M. Valančiui, S. Daukantui, Krėvei, B. Sruogai ir kt.) būdinga formų darybos, kaitybos ar vartosenos ypatybė. Tad gramatikoje iš dalies atsispindi ir dabartinėje kalboje vartojamų formų raida rašytinės tradicijos laikotarpiu. Tarmių ir senųjų raštų duomenys diferencijuojami nuo dabartinės literatūrinės kalbos faktų, paprastai pateikiami skirtingu šriftu ir neardo darbo vieningumo.

Kalbos duomenų pateikimo bei išdėstymo metodą čia daugiausia bus nulėmusi pati darbo paskirtis. Kadangi gramatika visų pirma skirta nelietuviams, studijuojantiems lietuvių kalbą ir skaitantiems tekstus, medžiaga pateikiama taip, kad apie kiekvieną kalbos dalį ar formų grupę skaitytojas vienoje vietoje rastų kuo daugiau

visapusiškos informacijos. Todėl prie atskirų linksniavimo ar asmenavimo tipų kartu aptariama kirčiavimas ir net darybos klausimai, stengiamasi pateikti kuo daugiau fleksijos paradigmų. Pavyzdžiui, p. 140, kur kalbama apie *r*- kamieno daiktavardžius, randame net 6 daiktavardžio *duktẽ* linksniavimo paradigmas pagal Daukšos Postilę ir penkias lietuvių kalbos gramatikas: F. Kuršaičio, K. Jauniaus, J. Jablonskio 1901 m., 1925 m. ir J. Žiugždos 1961 m. Čia pat aprašoma ir *r* kamieno daiktavardžių darybos dalykai (svarbiausios priesagos), kirčiavimas, formų istorija rašytinės tradicijos laikotarpiu. Toks dėstymo būdas palengvina skaitytojui vienoje vietoje rasti apie kurią nors formų grupę visus reikalingus duomenis, tačiau dėl jo daug kur nukenčia metodinis aprašo darnumas, kompaktiškumas. Apskritai, metodiniu ir teoriniu atžvilgiu šiame darbe, palyginti su ankstesnėmis gramatikomis, daug nauja nerandame. Naujieji aprašomosios gramatikos metodai čia netaikomi, atsisakyta netgi fonologinės lietuvių kalbos garsyno interpretacijos. Tai išperka pateikiamų kalbos faktų gausumas ir įvairumas.

Nesileisdami į išsamesnę šio didelio ir reikšmingo veikalo analizę, paminėsime vieną kitą jį vartant pastebėtą netikslumą ar diskutuotiną teiginį.

Skirtingai nuo ligšiolinių gramatikų autorius laiko iliatyvą tokiu pat linksniu, kaip kiti (ein regelrechter Beugungsfall, p. 92) ir įtraukia jį į literatūrinės kalbos daiktavardžių bei būdvardžių linksniavimo paradigmas. Nors iliatyvo vienaskaitos formos dabartinėje kalboje vartojamos gana dažnai, bet jau yra linkusios prieveiksmėti ir yra izoliuotos nuo kitų linksnių, o jų vartosenos sfera apribota šnekamąja kalba ir grožine literatūra. Daugiskaitos formos pasitaiko tik ypatingais, stilistiškai motyvuotais atvejais; tai p. 437 pripažįsta ir pats autorius. Tokiomis aplinkybėmis iliatyvo įtraukimas į literatūrinės kalbos paradigmas greta kitų linksnių sunkiai pateisinamas; beje, į įvardžių bei dalyvių linksniavimo paradigmas jis neįtrauktas. Kitas dalykas – rytų aukštaičių tarmės, kur iliatyvas tikrai yra lygiateisis linksnių sistemos narys.

Teisingai teigdamas, jog žodžio gale priebalsiai paprastai tariami kietai, p. 65 autorius išimtimis laiko iš ilgesnių formų sutrumpėjusius prielinksnius, prieveiksmius ir jungtukus *dẽl*, *kõl*, *tõl*, kur žodžio galo *l* esąs tariamas minkštai. Iš tikrųjų dabartinei literatūrinei kalbai ir čia būdingas kietas galūninio *l* tarimas.

Daugiskaitos kilmininko forma *žvėrų̃*, pirmąja einanti linksniavimo paradigmoje greta *žvėrių̃* (p. 129), yra tarminė, literatūrinėje kalboje visai nebevartojama. Taip pat literatūrinės kalbos faktu nelaikytinas daiktavardis *bendrýba*, p. 121 pateiktas greta įprastinių priesagos *ýba* vedinių: *kūrýba*, *rašýba*, *sodýba* ir pan.

Ginčytinas autoriaus teigimas, jog A. Šleicherio chrestomatijoje randamos būtojo kartinio laiko veikiamųjų dalyvių formos *prigãvuse* ir *išgẽruse* esančios naujadarai vietoj daugiskaitos vardininko *prigãvę* ir *išgẽrę* (p. 178). A. Becenbergeris BGLS 161 tokius dviskaitos vardininkus nurodė jau B. Vilento raštuose, pvz.: *ateiusse* VEE 202, plg. *giwenuse*, *kalbėjuse*, *atėjuse* KlC 40[4]; greta jų, Rytų Prūsijos lietuvių tarmėse buvo vartojamos ir atitinkamos esamojo laiko veikiamųjų dalyvių formos, pvz.: *negalincze* Sch II 215, *ne tùrincze* Jrk 73, plg. dar pusdalyvį *ne rasdame* BsMt II 198. Šių formų senumą įtikinamai parodė J. Endzelynas IF 33, 123–124; jos gali būti gretinamos su priebalsinio kamieno dviskaitos vardininku-galininku, plg.

[4] Čia vartojami tokie pat šaltinių sutrumpinimai, kaip didžiajame Lietuvių kalbos žodyne.

žmûne DP 313_{19}, 314_{16}, *šune* Mit II 40 (pirmoji šių formų minima ir paties autoriaus I 139, II 171).

Be pamato p. 295 kritikuojamas akademinis „Lietuvių kalbos žodynas“ už tai, kad M. Daukšos forma *nuentiémus* DP 592 jame laikoma dalyviu; autorius mano, kad ji esanti klaidingai parašyta, ir skaido ją į padalyvį ir įvardžio naudininką *(nueñt iemus)*. Čia veikiausiai turime tokį pat absoliutiniu naudininku be įvardžio einantį dalyvį, kaip *bekalbanczém* DP 159_{12}, *regintiémus* DP 228_{37}, *tarintiemus* BB Apd 27, 13 ir pan., žr. LKK V 106–107.

Prie teigiamų knygos ypatybių priskirtinas kruopštus pavyzdžių parinkimas, puikus viso teksto techninis parengimas bei suredagavimas, leidžiantis skaitytojui greitai ir lengvai rasti reikiamus duomenis.

Baigiant norėtųsi palinkėti, kad A. Zeno „Lietuvių kalbos vadovas“ atkeltų vartus į lietuvių kalbą kuo didesniam skaičiui jos bičiulių ir tyrinėtojų visame pasaulyje.

V. Ambrazas

SVARUS LATVIŲ DIALEKTOLOGIJOS ŽINGSNIS

M. Rudzīte, Latviešu dialektoloģija, Rīgā, 1964, 432 p.

Pastarieji metai baltų kalbų dialektologijai buvo iš tikrųjų labai derlingi. Gausybės straipsnių, atskirų tarmių monografijų fone pagaliau pasirodė seniai laukti apibendrinamojo pobūdžio dialektologijos veikalai: lituanistai gali džiaugtis Z. Zinkevičiaus „Lietuvių kalbos dialektologija“ (Vilnius, 1966), o latvistai – M. Rudzytės „Latviešu dialektologija“. Šios dvi šiaip jau skirtingu metodu ir iš dalies skirtingiems tikslams parašytos knygos yra tartum savotiška baltų kalbų dialektologijos enciklopedija, be kurios negalės išsiversti nė vienas šių kalbų tyrinėtojas.

Marta Rudzytė latvių dialektologijos baruose sėkmingai darbuojasi jau keliolika metų: 1958 m. buvo paskelbtas jos stambus kelių kaimyninių šiaurės Latvijos tarmių aprašas[1] (šis darbas dar 1954 m. buvo apgintas kaip kandidatinė disertacija[2]), 1963 m. pasirodė jos sudaryta, mokymo reikalams skirta latvių kalbos tarmių tekstų chrestomatija[3]. Be to, didelis M. Rudzytės nuopelnas latvių dialektologijai yra tas, kad jos vadovaujami Rygos universiteto auklėtiniai parengė nemaža gerų gimtųjų tarmių aprašų, kurie savo verte kalbos mokslui nenusileidžia daugeliui publikuotų latvių dialektologinių tyrinėjimų. Tačiau didžiausias M. Rudzytės įnašas į latvių kalbotyrą ir apskritai baltistiką yra jos knyga „Latviešu dialektoloģija“. Jau vien šio veikalo apimtis – 432 puslapiai – pakankamai rodo, kad autorė nudirbo iš tikrųjų didžiulį darbą. Pagal gana griežtą planą ji aprašo pagrindines latvių kalbos tarmes – vidurio (vidus dialekts, 59–146 p.), lyviškąjį (lībiskais dialekts, 147–255 p.), aukštaičių (augšzemnieku dialekts, 257–405 p.). Tiesą sakant, detaliau aprašoma tik tarmių fonetika ir morfologija, o sintaksės klausimai čia beveik neliečiami (būdinga, kad ši „bėda“ neaplenkė ir Z. Zinkevičiaus „Lietuvių dialektologijos“ – baltų kalbų sintaksei, matyt, dar vis neatėjo šviesesnės dienos!).

[1] M. Rudzīte, Ziemeļvidzemes izloksnes Braslavā, Vecatē, Bauņos un Vilzēnos, „Valodas un literaturas instituta raksti“, VI, Rīgā, 1958, p. 101–256.

[2] М. Рудзит, Говоры северной части Видземе (Браславский, Вецатский, Бауньский, Вилзенский), Автореферат, Рига, 1954.

[3] M. Rudzīte, Latviešu izlokšņu teksti, Rīgā, 1963, 108 p. (išleista rotoprintu).